1. Şehirleşmenin Tarihçesi

İnsan var oluşundan itibaren topluluk hâlinde yaşamış, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşıladığı yerleşimleri köy, kasaba, şehir gibi isimlerle nitelemiştir. Bunlar arasında nüfusu, idari yapılanması ve mekân organizasyonu yönünden en geniş imkânlara sahip olanı şehirdir. Şehirler köy ve kırdaki sakin hayata karşılık, alt yapıları, üst yapıları, yönetim organizasyonları ve mesleklerin çeşitliliği yönüyle iç içe geçmiş unsurların terkibinden meydana gelmiştir.[1]

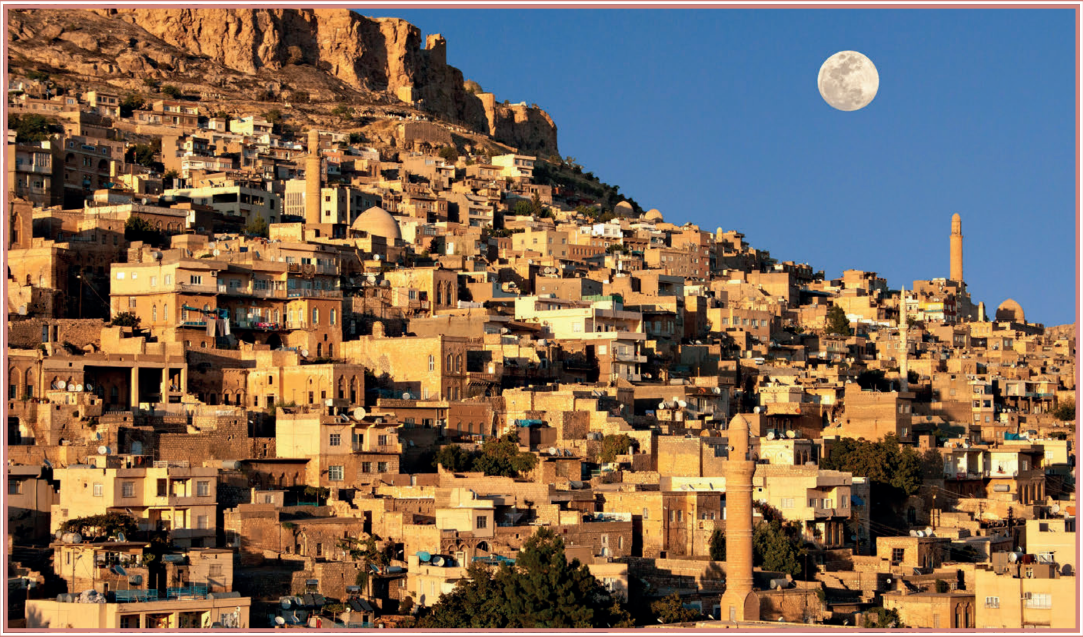

Görsel 6.1: Farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapan Mardin şehri, birçok özelliğini bugün de korumaktadır. (Mardin)

Bilgi Notu

Şehir Farsça bir kelimedir. Kur'an'da; Medine, karye, belde, mısr, beyt, mesken, dar-diyar gibi farklı kelimeler şehir anlamını ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

Şehir, gelişmiş bir toplum yapısı ve örgütlenme biçimidir. Genel olarak çalışabilecek yaştaki nüfusun çoğunun ticaret, sanayi, yönetim gibi çok sayıda etkinlikleri gerçekleştirdiği büyük yerleşim yerine şehir denmektedir.[2] Şehir, ülke içinde ve genelinde merkezî bir konumda yer alan ve ayrıca yargı ve siyaset gibi otoritelerin doğrudan ve dolaylı olarak temsil edildiği yerleşim birimi olarak da tarif edilmiştir.[3]

İslam kaynaklarında şehir daha çok siyasi ve hukuki bir yaklaşımla tanımlanmıştır. El-Maverdi, şehri "idari ve cezai kaideleri yürüten bir idarecinin, kazai hükümleri yerine getiren bir hâkimin bulunduğu yer" olarak tarif etmiştir.[4]

1 Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 259.
2 Küçükaşçı, "Şehir", 38/441.
3 Canatan, *Bir Tanımlama Çerçevesi: İslam Kültüründe Şehir Kavramı*, 68.
4 Aktaş, *Medeni Vahşet*, 207.

Şehir kurmak ve şehirleşme, insanın önemli keşiflerinden biridir. Zira barınma, güvenlik ve geçinme gibi insani ihtiyaçların en uygun şekilde karşılanabileceği yer şehirdir. Kur'an-ı Kerim'deki beyanlardan şehrin, insan ve toplum hayatını etkileyen nitelikli bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.[5] Zira barınma, güvenlik ve geçinme gibi insani ihtiyaçların en iyi teşkilatlandığı yer şehirdir.

Şehir her dönemde toplumların hayat biçimini ve inanç değerlerini taşıyan bir yapı olarak farklı şekillerde ortaya çıkmıştır.

Şehirlerin kurulması konusunda farklı görüşler vardır. Kur'an'da Mekke, Ümmülkura (şehirlerin anası)[6] olarak nitelenir. Kâbe'nin etrafında Mekke şehrinin, İlk Çağ şehirlerinde tapınağın, Orta Çağ Hristiyan şehirlerinde kiliselerin şehrin merkezinde yer alması, insanların hayatını doğrudan yönlendiren dinlerin şehirlerin kurulup gelişmesinde etkili olduğunu gösterir.

Bilgi Notu

Seyahatnameler

Hâtıranın bir alt türü olan seyahatname günlük, biyografi ve otobiyografiyle yakından ilişkilidir. Yazar ziyaret ettiği coğrafyadaki olay, bilgi, kültür ve anlayış farklılığı gibi değişikliklerden seyahatnamesinde bahsetmiştir. Müslümanların fethiyle genişleyen İslam topraklarını ve bu şehirlerin halkını tanıma, ilim tahsili gibi amaçlarla da seyahatnameler kaleme alınmıştır. (...) Dünyanın önemli gezginlerinden sayılan İbn Battûta seyahatnâmelere yeni bir anlayış ve üslûp getirmiş, ülke ve beldelerin özelliklerinden çok insanların ve halkların durumları, sosyal hayat, inanç ve gelenekleriyle ilgili bilgiler vermiş, bundan dolayı seyahatnâmesi tarih, coğrafya ve edebiyat yönünden olduğu kadar etnografik, antropolojik, sosyokültürel açılardan da büyük bir değer taşımıştır. (...)

(Hüseyin Yazıcı, "Seyahatname", 37/9-11)

Görsel 6.2: Şehirler, yaşama imkânlarının geniş olduğu yerlerde kurulmuştur.

5 bk. Bakara suresi 126. ayet; Enam suresi 92. ayet; Şûra suresi 7. ayet.
6 bk. Enam suresi 92. ayet.

İlk şehirler, su kaynakları, kıyılar, verimli ovalar, ulaşım ve güvenlik yönünden sorunsuz bölgelerde ortaya çıkmıştır. Arap Yarımadası, Mezopotamya, Hindistan, Mısır ve Anadolu yeryüzündeki ilk şehirlerin kurulduğu bölgelerdir.

Birçok şehir, askerî, ekonomik ve siyasi nedenlere bağlı olarak kurulmuştur. Ülke sınırlarını koruma ihtiyacı garnizon şehirlerin, ekonomik amaçlar ise sanayi şehirlerinin ve kıyılarda liman şehirlerinin kurulmasına yol açmıştır. Bir bölgenin savaş, salgın hastalıklar, depremler nedeniyle harap olması veya terk edilmesi gibi gerekçeler yeni şehirlerin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır.

Teknolojik gelişmeler ve ulaşımın kolaylaşması yeryüzünün her tarafında yeni şehirlerin kurulmasına imkân sağlamıştır. Sanayi Devrimi'nden sonra ise şehirlerin kurulmasında ekonomi önemli bir etken hâline gelmiştir.

7 Taşçı, *Şehir Mekân Meydan*, 32.
8 İbni Haldun, *Mukaddime*, 308.